

Antieke blokfluiten tot leven gewekt

DE KOP VAN TERTON

DE KOP VAN TERTON
ANTIEKE BLOKFLUITEN TOT LEVEN GEWEKT

NOORTJE ZANEN
ANNELIES VAN DER VEGT

TEKST
BEELD

Soms kan een toevallige vondst grote gevolgen hebben. Na het aantreffen van een vergeten instrument in een museumdepot in Den Briel ontstond bij blokfluitiste Saskia Coolen het idee voor een nieuw project. Dit voorjaar blaast ze achttiende-eeuwse blokfluiten en hun muzikale verhalen nieuw leven in.

Coolen ontdekte het vergeten instrument een paar jaar geleden in het museum. Het ging om een blokfluitkopstuk van Engelbert Terton, een beroemde Nederlandse bouwer. De Nederlandse blokfluitiste liet het instrument opknappen en speelklaar maken en raakte enthousiast bij de gedachte dat er misschien nog wel meer vergeten instrumenten waren te vinden. In privécollecties zocht ze naar achttiende-eeuwse blokfluiten en hun verhalen: van een soprano uit de slotgracht van Huys Dever te Lisse tot een altblokfluit van een toenmalige rijke advocaat uit Groningen. Daarna zocht ze bijpassende composities uit die tijd om de fluiten weer tot leven te wekken.

ZES ANTIETJE BLOKFLUITEN TIJDELIJK TE LEEN

Samen met gambist Rainer Zipperling en klavecijnist Patrick Ayrton geeft Saskia Coolen in maart en april tien concerten tijdens het Seizoen Oude Muziek. Een voorproefje op de tournee 'De blokfluit in de slotgracht' was al te horen op 18 oktober 2015 in het Kerkje op Schokland. Het programma is in november opgenomen voor een nieuwe cd, die komend voorjaar zal verschijnen.

Coolen vertelt enthousiast over het nieuwe project, waarbij ze op zes verschillende blokfluiten uit de achttiende eeuw speelt. Glunderend legt ze de verzameling blokfluiten voorzichtig op haar keukentafel: 'Ik heb op dit moment vier van de zes instrumenten in huis. Eén van de altblokfluiten is direct na de opnames weer teruggegaan naar de eigenaren in Den Haag. Zij hadden dit instrument nog maar zo kort geleden ontdekt, dat ze er nog helemaal vol van waren. Zij kunnen er de komende maanden zelf van genieten en ik mag de fluit in maart weer ophalen.'

Ook het sopraninoblokfluitje dat in de slotgracht in Lisse werd gevonden ontbreekt: 'Deze ligt tot maart weer in het kleine museum van het Huys Dever.' De overige vier blokfluiten – drie van privé-eigenaren en één uit het museum in Den Briel – mag Saskia lenen tot na de tournee. Tijdens het verslag van haar zoektocht neemt ze regelmatig één van deze blokfluiten ter hand om haar verhaal muzikaal te illustreren.

DE KOP VAN TERTON UIT BRIELLE

'Het begon allemaal met de kop van Terton. In maart 2012 speelde ik met Camerata Trajectina bij de heropening van het Historisch Museum in Den Briel, een museum over de Tachtigjarige Oorlog. Tot mijn stomme verbazing trof ik in de catalogus een foto van een blokfluitkopstuk van Terton aan. Het instrument was in 1912 geschonken aan het museum en volgens deze catalogus ging het om een 'sopraanblokfluit uit de zeventiende eeuw'. Daar klopte volgens mij helemaal niets van. Ik heb contact gezocht met het museum om een afspraak te maken, omdat ik de kop graag van dichtbij wilde zien. Met witte handschoentjes hebben ze het instrument uit het depot gehaald. De kop was helemaal vies en er zat rotzooi in, onder andere een krantenprop uit 1912. Zou er dan nog geen enkele kenner naar dit blokfluitkopstuk hebben gekeken? Ik mocht de kop meenemen naar Jan Bouterse, bouwer

foto: Anna Groot

Sopraninoblokfluit uit Lisse

en kenner van Nederlandse, achttiende-eeuwse blokfluiten. Hij bevestigde mijn vermoeden dat het gaat om een altblokfluit van de Amsterdamse bouwer Engelbert Terton (1676-1752). Jan heeft vervolgens de kop gerestaureerd en er een nieuw onderstuk voor gemaakt. Het nieuwe onderstuk is trouwens een exacte kopie van een Terton-blokfluit uit het Gemeentemuseum in Den Haag. Daarna zei Jan Bouterse tegen mij: 'Weet je, er zijn nog wel meer van dit soort instrumenten in privécollecties'. Zo ontstond het idee voor dit programma. Eerder in 2004 speelde ik op de blokfluiten uit de collectie van het Haagse museum de cd *Recorders Recorded*; dit is

Kop van altblokfluit van Amsterdamse fluitbouwer Engelbert Terton

foto: Jan Bouterse

het vervolg. En Jan heeft me enorm geholpen bij de speurtocht naar de andere blokfluiten.'

SOPRANINO UIT DE SLOTGRACHT

'Het verhaal van het kleine blokfluitje dat in de slotgracht werd gevonden, spreekt denk ik het meest tot de verbeelding', vertelt Coolen geanimeerd. 'Het lag in de modder van de gedempte slotgracht van het kasteeltje Huys Dever in Lisse. Op zolder van dit oude kasteeltje is een klein museum ingericht met een bijzondere collectie: het bestaat volledig uit pullen die ze in de slotgracht hebben gevonden. Van serviesscherven tot schalen, kruiken en bestek. En dus ook een antieke sopraninoblokfluit van een anonieme bouwer. Helaas ontbreekt het voetje, dat ligt waarschijnlijk nog in de gracht. Om er toch op te kunnen spelen, heb ik een klein rolletje papier gemaakt en onder in de boring gestopt. Daarna heb ik al blazend er net zo lang mee geschoven totdat het een beetje ging klinken en zuiver werd.'

De andere vier blokfluiten zijn afkomstig van particulieren. 'De eigenaren willen anoniem blijven, maar ik mag de verhalen die bij deze fluiten horen natuurlijk wel vertellen. De mooiste altblokfluit, die op dit moment het best klinkt, vond ik in Alphen aan de Rijn. Het is een instrument van één van de Amsterdamse blokfluitbouwers uit de familie Van Heerde. Helaas is het niet bekend waar dit instrument vandaan komt, de vader van de huidige eigenaar heeft het mogelijk op een veiling of een rommelmarkt op de kop getikt. In Den Haag vond ik nog een tweede altblokfluit van Van Heerde, maar deze klinkt helaas veel minder goed. Het instrument is in de achttiende eeuw aangeschaft door de welgestelde Groningse advocaat, rechter en regent Michiel van Bolhuis, en is sinds de aankoop in de familie gebleven. Zijn bet-achterkleindochter uit Den Haag was zo vriendelijk om het instrument beschikbaar te stellen voor dit project.' Tenslotte vond Coolen tijdens haar zoektocht nog twee altblokfluiten van de Amsterdamse blokfluitbouwers Beukers. 'Voor de ene Beukers reisde ik af naar de verste uithoeken van Drenthe. Helaas weten de eigenaren niet hoe het instrument in het bezit

van de familie is gekomen. De ontdekking van de andere Beukers is nog zeer recent. De eigenaren uit Den Haag vonden een doos op zolder met allemaal willekeurige onderdelen van blokfluiten. Er zat ook veel rotzooi tussen en eigenlijk wilden ze alles in één keer weggooien. Maar uiteindelijk deden ze mee aan een actie die instrumenten inzamelde voor kansarme kinderen en toen hebben ze toch geprobeerd om alle losse onderdelen uit de doos bij elkaar te zoeken en de verschillende fluiten in elkaar te zetten. Bij deze Beukers dachten ze gelukkig: 'Hé, die ziet er wel oud uit'. Ze namen contact met mij op, omdat ze mijn cd 'Recorders Recorded' wilden bestellen om te kunnen luisteren naar een zusterinstrument van hun ontdekking uit de collectie van het Haags Gemeentemuseum. Toen kon ik meteen vragen of ik hun Beukers-fluit mocht gebruiken in dit project.'

Altblokfluiten

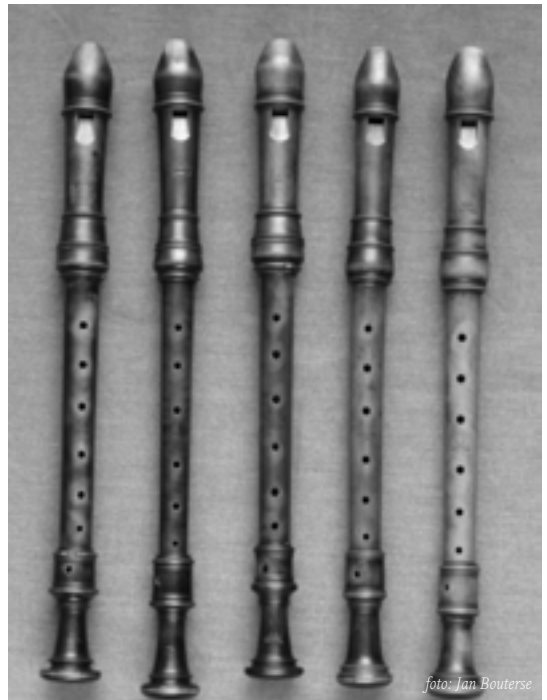
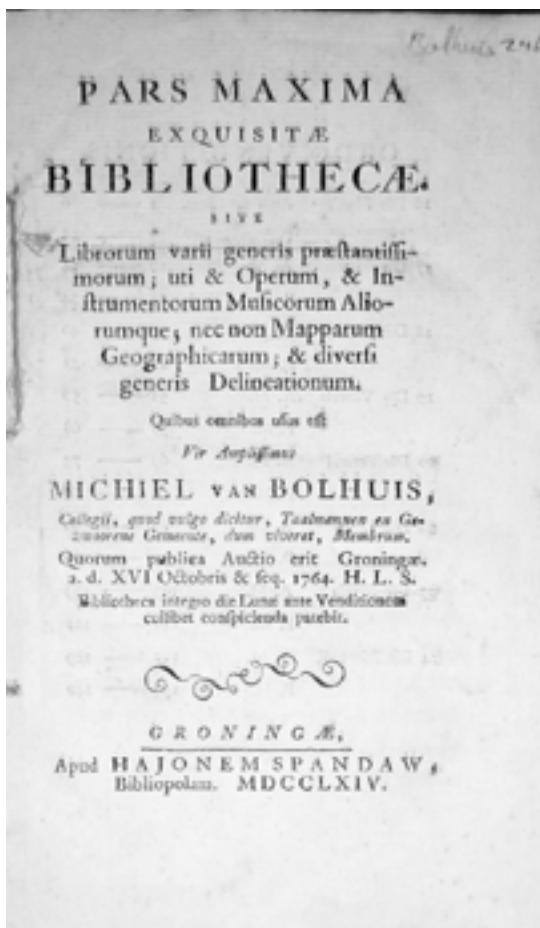

foto: Jan Bouterse

Veilingcatalogus Michiel van Bolhuis RA, Groningen

IEDER FLUITJE ZINGT ZIJN EIGEN LIED

De zes blokfluiten waar Saskia komend voorjaar op zal spelen zijn niet allemaal even goed bespeelbaar. In tegenstelling tot strijkinstrumenten worden antieke blaasinstrumenten met de jaren helaas niet steeds mooier. Ze slijten door het gebruik. En oude, lang niet bespeelde instrumenten drogen uit, krimpen en worden vals. Kun je dan nog wel mooie muziek maken met zo'n blokfluit? Als antwoord op die vraag pakt Coolen de Van Heerde-fluit van de Groningse advocaat, die volgens haar het meest

is versleten. 'Moet je horen hoe het klinkt als ik nergens rekening mee houd,' zegt ze en speelt een onstabiele toonladder. 'Sommige tonen pakt deze fluit niet goed, of hij slaat over in de hoogte. Maar als ik met mijn adem de coördinaten in zo'n fluit ga bepalen, dan voel ik waar het hout begint te trillen. Ik kan niet veel articuleren en ik kan op deze fluit ook niet zo hard spelen, maar wel mooi zachtjes. In de hoogte lukt het als ik heel erg voorzichtig speel. Zo heeft iedere blokfluit een andere benadering nodig om optimaal te resoneren. Dat moet je werkelijk tot in het uiterste doorvoeren als je op zo'n oud instrument speelt. Je kunt niet zeggen 'Ik wil dat het zo klinkt'. Het instrument geeft aan wat de mogelijkheden zijn. Daarom is het een hele uitdaging om 'het midden van de klank' te vinden van zo'n achttiende-eeuwse blokfluit.'

FLUIT BEPAALT REPERTOIRE

'Bij het samenstellen van het programma moest ik de zwakheden van ieder instrument goed in beeld hebben. Voor de net ontdekte Beukers-fluit uit Den Haag zocht ik bijvoorbeeld een stuk in lage ligging, omdat dit instrument in de hoogte niet lekker klinkt. Ik heb gekozen voor één van de drie sonates voor blokfluit en continuo van Unico Wilhelm van Wassenaer, die pas eind jaren negentig zijn ontdekt. Voor die tijd had men 'Wassenaer' als 'Wallenaer' gelezen. Op de moeilijk speelbare Van Heerde-fluit van meneer Van Bolhuis zal ik alleen een prelude spelen, zelf geïmproviseerd volgens de recepten uit die tijd van de beroemde Franse componist en fluitist Jacques Hotteterre. Op de Terton-blokfluit speel ik ook alleen een prelude. Die alt doet het best goed, maar de stemming van dit instrument ligt veel hoger, rond $a'=419$ Hz. Omdat de andere altblokfluiten een stemming hebben rond $a'=410$ Hz hebben we ervoor gekozen om alle sonates voor blokfluit en continuo te spelen op 410 Hz. En op de Terton speel ik dus gewoon in mijn eentje in de hoge stemming.'

'Rekening houdend met de beperkingen van de verschillende instrumenten ging ik op zoek naar

136 MUSYK-WERKEN.

1378	— XII Minuetti a viol. o Flaut, Trév. e basso.	
1379	— XV Minuetti a 2 violini, corno di caccia primo, secondo, e basso.	
1380	A. M. Scaccia concerti a organo e violonc.	
1381	Trevisani couverture a viol. 1 ^a , 2 ^a , alto e basso.	
1382	G. Ph. Telemann VI Sonate a viol. solo e cemb.	
1383	— III Concerti Pologni a viol. 1 ^a , 2 ^a , alto, e basso.	
1384	— II Sonate a 3 & 4 stromenti.	
1385	— III Cantate a 3 & 6 stromenti.	
1386	— III Concerti a 3 & 5 stromenti.	
1387	A. Temanza XII idee armoniose a 2 violin. e violoncello, o basso continuo.	
1388	— XII Sonate a due violini, violonc. e basso contin.	
1389	— XII Sinfonie a due violini, alto, violoncello, o basso continuo.	
1390	C. Teflarini VI Alternamenti a due soli violini.	
1391	— XII Concerti a 3 violini, violotta, violoncello, o basso contin.	
1392	G. Tartini Sonata a violino solo e basso.	
1393	L. Vinci e G. Martini VI Sinfonie a due violini, alto, organo, e violoncello.	
1394	A. Vivaldi XII Sonate a 2 violini, e violonc. o cembal.	
1395	— III Concerti a 5, 6, & 8 stromenti.	
1396	— II Sonate a viol. 1 ^a , 2 ^a , e violonc.	
1397	G. Valentini Concerto a viol. princ. 1 ^a , 2 ^a , e basso.	
1398	— Sonate a viol. prim. second. e basso.	
1399	Venurini Sonate a Oboe o violino 1 ^a , 2 ^a , e basso.	
1400	Visscher II Concerti a 4 & 5 stromenti.	
1401	Vinigrini III Trios a Flauto Tr., violonc. e basso.	
1402	Widberg IV Sonate a violoncello solo e basso.	
1403	— XII Concerti a viol. princip. viol. prim. second. alto, e basso.	
1404	— VIII Concerti a 5 & 6 stromenti.	
1405	— II Overture a Oboe 1 ^a , 2 ^a , viol. 1 ^a , 2 ^a , alto, e basso.	
1406	— II Cantate a 6 & 7 stromenti.	
1407	— VI Menuets a violino e basso.	
1408	Waffenar III Concerti a 4, 5, & 7 stromenti.	
1409	— Sonate a violino prim., second. e basso.	110 Wag

MUSYK-WERKEN. 137

1410	Wagner Concerto a 6 stromenti.	
1411	Wideman Concerto a 6 stromenti.	
1412	A. Zani Concerto a 6 stromenti.	
1413	— Sinfonia a viol. princ. viol. 1 ^a , 2 ^a , alto e basso.	
1414	— VI. Concerti a 5 stromenti.	
1415	VI. Concerti a cembal. concert. viol. 1 ^a , 2 ^a , alto, o violoncel. avec 4 fugues pour l'orgue.	
1416	Musique Heroïque ou 12 Marches pour 5 Instrum.	
1417	VII Concerti, a 4, 5 & 6 stromenti.	
1418	VI Cantate a 3, 4 & 5 stromenti.	
1419	II Sonate a violino prim. second. e basso.	
1420	II Sonate a violoncello solo e basso.	
1421	XXX Menuets a violino prim. second. e basso.	
1422	VII Marcs a viol. 1 ^a , 2 ^a , Tromba, e basso.	
1423	XXXIV Aires a 2 & 5 stromenti.	
1424	Dueto, II Trios, & Sinfonia a 4 stromenti.	
1425	Marches, Menuets, Gigue &c. a viol. 1 ^a , 2 ^a , e basso.	
1426	Een Pakket, met diverse Concerten, Sonaten, &c.	
1427	Dito.	
1428	Diverse gedrukte Musyk-stukken, van Weissenberg, Corelli, &c.	
1429	Couvertures de l'opera de Phœton, de Village, Cameral, &c.	
1430	Pakket met diverse Cantaten, Concerten, &c.	
1431	Zes Musyk boeken, met diverse gefchreevene Minuets, &c.	
1432	Ag. duo, met gefchreevene Aires, Menuets, &c. voor diverse Lustigenten.	
1433	Einf. &c.	

MUSYK-INSTRUMENTEN.

1	Violoncello van Matteo Gaffier. Venet. 1740.	21	-
	met een Kast.		
2	Violoncel. of Bas. met een Kast.	5	- 5
3	Viool van Jacob Wolff. Salzburg 1739.	4	- 5
4	— van Roelf Erhard Lippois.	3	- 3
5	— van Jean François Lemoyne. à Meus 1745.	4	- 4
6	Een Tulle, Alt Viool, of Bassone, van Theod. Joh. Treflek, in Breidembach. 1740.	3	-
		7	Een.

Muziekwerken

geschiedt repertoire. Eén ding wist ik zeker: ik wilde het liefst muziek van Nederlandse componisten uit de achttiende eeuw, of anders composities die destijds in druk zijn verschenen bij de befaamde Amsterdamse uitgever Estienne Roger of zijn opvolger Michel-Charles Le Cène. Want ik wilde op deze bijzondere verzameling blokfluiten graag muziek laten horen die destijds ook heeft geklonken op deze instrumenten. Twee Amsterdamse componisten mochten in ieder geval niet ontbreken: Willem de Fesch en Jacob Nozeman. In de jaren 1714-1716

speelden zij allebei in het orkest van de Amsterdamse schouwburg. Het idee dat je ze daar kon zien lopen langs de grachten, met een vioolkist onder de arm, vind ik zo inspirerend. Van beide componisten speel ik sonates die oorspronkelijk niet voor blokfluit zijn gecomponeerd, maar die toch heel goed klinken in de nieuwe bezetting. Op de mooie Van Heerdefluit uit Alphen aan de Rijn speel ik bijvoorbeeld een cellosonate, een paar octaven hoger dan het origineel. En op de Beukers uit Drenthe speel ik een vioolsonate van Nozeman. Omdat de sopranino niet

Saskia Coolen, Rainer Zipperling en Patrick Ayrton tijdens opnames in Bunnik

heel makkelijk speelt en gauw een beetje vals klinkt, leek het me beter om daar geen serieus repertoire op te spelen. Een muziekboekje uit de nalatenschap van meneer Van Bolhuis uit Groningen bood een perfect alternatief.'

LIEDJES VAN DE GRONINGSE ADVOCAAAT

De Groningse advocaat, rechter en regent Michiel van Bolhuis (1713-1764) had tijdens zijn leven niet alleen een Van Heerde-fluit gekocht, maar ook vele andere instrumenten van bekende bouwers en een grote hoeveelheid bladmuziek. 'Na zijn dood in 1764 is deze collectie geveild en de catalogus daarvan is bewaard in de Groningse archieven. Een unieke bron voor ons, want zo zie je wat zo'n welgestelde amateur allemaal heeft gespeeld. De instrumenten en de partituren werden namelijk flink gebruikt. Hij kocht niet alleen sonates, maar ook stukken voor grote bezetting zoals de concerti grossi van Van Wassenaer. Van deze Bolhuis is ook een klein muziekboekje bewaard gebleven dat hij zelf vorschreef met dansmelodieën. Het is een verzameling korte, eenstemmig genoteerde populaire dansen en liedjes met grappige titels zoals *Savoijse*

Kool met Osseveleis, Oh, jammer en ellende en *Tut, tut, tut*. Veel van die liedjes kun je ook terugvinden in de collectie *Oude en Nieuwe Holantse Boerenlietjes en Contredanse*, verschenen bij Estienne Roger in Amsterdam. Ik zal een paar van deze liedjes spelen op de sopranino uit de slotgracht, want het klonk niet goed op de Van Heerde-fluit van Michiel van Bolhuis. Aanvankelijk zou ik ze zonder continuo spelen, omdat de sopranino lastig mengt. Maar tijdens de cd-opnames verschenen er toch een paar baslijnen onder de melodieën, geïmproviseerd door Patrick. Dat werkte heel goed, dus ik denk dat we dat in het voorjaar weer zo doen.'

HET NEDERLANDSE MUZIEKLEVEN

Met het programma 'De blokfluit in de slotgracht' tovert Saskia samen met haar collega's het Nederlandse muziekleven rond 1700 tevoorschijn. Zij speelt Nederlandse composities die zijn uitgegeven bij een Amsterdamse uitgeverij, op blokfluiten uit die tijd van bouwers die allemaal in Amsterdam werkten. In deze stad was de behoefte aan bladmuziek en muziekinstrumenten groot: de welgestelde Amsterdamse burgers waren fervente amateur-

musici. 'De verhalen over de blokfluiten en de componisten geven een inkijkje in het Nederlandse muziekleven van die tijd. De situatie in Nederland was uniek, want musici waren niet in dienst van het hof of de kerk zoals elders in Europa. De professionele musici hadden een gevarieerd bestaan, ze schnabbelden her en der, gingen af en toe op tournee en hadden wat leerlingen. Eigenlijk lijkt het wel een beetje op het leven van de freelance musici van tegenwoordig. Daarnaast maakten de welgestelde burgers veel muziek en verzamelden zij veel instrumenten en bladmuziek, zoals de Groningse advocaat Van Bolhuis.' Zo leidde een toevallige vondst van een Terton-kop tot een prachtige verzameling antieke blokfluiten en een zeer tot de verbeelding sprekend programma. ■

---

oudemuziek 15/16

DE BLOKFLUIT UIT DE SLOTGRACHT

Saskia Coolen (blokfluit), Rainer Zipperling
(cello en viola da gamba) en Patrick Ayrton
(klavecimbel)

do 31 mrt, 20.00 / Heeswijk-Dinther,
Kasteel Heeswijk
zo 3 apr, 14.30 / Kasteel Amerongen
di 5 apr, 20.30 / Zwolle, Lutherse Kerk
wo 6 apr, 20.15 / Muiden, Muiderslot
do 7 apr, 20.15 / Ammerzoden, Kasteel
Ammersoyen
vr 8 apr, 20.15 / Deventer, Penninckshuis
za 9 apr, 16.00 / Haarlem, Doopsgezinde Kerk
zo 10 apr, 14.30 / Limbricht, St.-Salviuskerkje
di 12 apr, 20.00 / Zeist, Kerk van de Evangelische
Broedergemeente
wo 13 apr, 20.00 / 's-Heerenberg, Huis Bergh

BEUKERS

Twee generaties met de naam W. Beukers hebben als *fluytenmaker* in Amsterdam gewerkt: de uit Utrecht afkomstige Willem Beukers Senior (1666-1750) en zijn zoon Willem Beukers Junior (1703-1781). Deze laatste heeft jaren lang in de werkplaats van zijn vader gewerkt. We vinden op de instrumenten van W. Beukers twee merktekens: een laag model fleur-de-lis of een kroontje, maar die werden zowel vader als zoon gebruikt.

VAN HEERDE

Bij Van Heerde gaat het om drie generaties van bouwers die in Amsterdam hebben gewerkt: de uit Naarden afkomstige Jan Jurriaenz van Heerde (1638-1691), zijn zoon Albert (1674-ca. 1720) of diens zoon Jan van Heerde (1704-ca. 1750). Mogelijk heeft Jan Jurriaenz zijn instrumenten gestempeld met de initialen I.V.H. in een wimpelband. Zijn zoon Albert en kleinzoon Jan stempelden hun achternaam, maar helaas zonder hun voorletter. Wel vinden we op hun instrumenten verschillende merktekens (een lion rampant en/of een fleur de lis), maar ook omdat een verdere datering ontbreekt is het niet duidelijk wie van hen welke instrumenten heeft gemaakt.

TERTON

Engelbert Terton (1676-1752) is één van de beroemdste Nederlandse fluitbouwers. Hij werd geboren in Rijssen en vestigde zich in Amsterdam. De enige bewaard gebleven sopraanblokfluit van Terton is wereldberoemd vanwege zijn fraaie uiterlijk (met zilverwerk) en uitstekende speelbaarheid. Deze fluit wordt bewaard in het Gemeentemuseum in Den Haag. Ook de altblokfluiten van deze bouwer zijn beroemd.

bron: Jan Bouterse